

TRANSFORMAREA SPAȚIULUI ARHITECTURAL – ÎNTRE PROVOCARE ȘI LIMITĂ/ THE TRANSFORMATION OF ARCHITECTURAL SPACE – BETWEEN CHALLENGE AND LIMIT

Elena-Codina DUȘOIU, conf. dr. arh./Assoc. Prof. PhD arch.

imuau_relations@yahoo.com

Universitatea de Arhitectură și Urbanism „Ion Mincu”, București, RO/
“Ion Mincu” University of Architecture and Urban Planning, Bucharest, RO

Rezumat

O perspectivă superficială asupra arhitecturii ar putea induce impresia că domeniul acesteia constă în analiza unei enumerări de containere, cutii succesive concepute să adăpostească o sumă de activități, tehnic denumite „programe”. Nimic mai îndepărtat de sensul „muzicii împietrite”, așa cum a denumit-o Goethe! Privită ca motor civilizator al epocilor istorice, arhitectura se comportă, în fapt, ca fenomen, răspunzând unei dinamici definite atât la scară socială, cât și la scară familială sau individuală. Folosim astăzi termeni pedanți precum „conversie”, „reziliență” ori sintagma englezească, de netradus în română, *adaptive re-use*, cu senzația că acestea sunt cuceriri ale gândirii noastre contemporane. Însă, rareori observăm că acest proces a fost urmat, într-o manieră proprie epocii respective, și atunci când amfiteatrele romane au fost transformate în locuințe ori când templele grecești sau romane au adăpostit bazine creștine.

Ne putem întreba care este contextul care favorizează astfel de transformări, pe cât de radicale, pe atât de surprinzătoare.

Abstract

A superficial perspective on architecture may induce the impression that it consists in the analysis of a long series of “containers”, conceived to shelter activities, technically named “programmes”. This inaccurate interpretation is distanced from the inner sense of “frozen music”, as defined by Goethe. Seen as an engine of civilizations across history, architecture acts as a phenomenon, answering to a dynamics defined both on a social scale and on a family or individual scale. We use today pedantic terms, such as “conversion”, “resilience” or the English term “adaptive re-use”, with the impression that these are conquests of our present thinking. But this process was followed as well when Roman amphitheatres were transformed into living areas or when Greek and Roman temples sheltered Christian basilicas since every epoch had its own conception on the pragmatism of re-using a pre-existing built fund.

We may ask which is the context that leads to such radical and surprising transformations? What is the common point

re? Ce are în comun Antichitatea târzie, înlocuită abrupt cu Evul Mediu, cu reabilitarea fondului construit și găsirea unor noi funcțiuni pentru clădiri vechi, tendință al cărei debut arhitectul Șerban Cantacuzino îl situează la finalul anilor '70, în contextul crizei petrolului? Tocmai această conștientizare a crizei economice, sociale, culturale, împinge, poate, către o arhitectură versatilă, continuă și constantă adaptare.

Contextul pe care îl trăim astăzi, al unei pandemii care ne-a aruncat într-o situație de izolare fără precedent, nu este oare tot o ilustrare a crizei? Iar ieșirea din criză înseamnă, fără îndoială, adaptabilitate, deci – versatilitate. Într-un timp scurt ceea ce cunoșteam a fi locuința unifamilială încheată și indestructibilă, s-a transformat fără limite în spațiu de ședințe, curs, școală, întâlniri cu prietenii, sport, spectacole, vacanță, cabinet medical... și lista poate continua. Cum răspundem acestei provocări și care sunt limitele până la care o putem accepta? Lucrarea de față caută răspunsuri.

Cuvinte cheie/ Keywords

adaptabilitate, conversie funcțională, dinamica spațiului, criză/
adaptability, functional conversion, dynamics of space, crisis

Introducere-argument. Gânduri din pandemie

Acum un an am trăit cu toții fenomenul unei fantastice comprimări a timpului, al unei întoarceri forțate și necesare către propriul spațiu vital și către propriul eu. În decurs de numai o zi, străzile pline de forfotă, străbătute voinicește de școlarii ce țineau în mâini buchete de flori menite să aducă bucuria primăverii au rămas pustii, iar școlile și-au zăvorât porțile, marcând trecerea către o realitate de neimaginat, ce semăna mai degrabă cu un fragment dintr-un vis kafkian. Bombe să fi căzut peste lumea noastră încremenită în reguli milenare și schimbarea nu ar fi fost mai profundă și mai completă. Ne-am refugiat, nu în adăposturi subterane, ci în miezul locuinței, chemată peste noapte să compenseze tot ce însemna viață publică, socială, comunicare cu semenii. Nu numai în interiorul casei, ci și în interiorul nostru, și în egală măsură în spatele unor ecrane – interfețe artificiale chemate să ne înlocuiască și să vorbească în locul nostru. Uneori am lipit, copilărește, pe geam desene de curcubeu cu mesajul „Totul va fi bine”

between late antiquity, abruptly replaced by the Middle Ages and the search for new uses of old buildings, whose beginning was placed by Șerban Cantacuzino in the context of the oil crisis of the 1970s? It was possibly the consciousness of a deep economic, social and cultural crisis, pushing towards a versatile architecture, of constant and continuous adaptation.

Is not the present context of a pandemic that threw us in an unprecedented isolation situation just another way of illustrating the same crisis? Getting out of a crisis means adaptability, therefore versatility. In a short time, what we knew as the one-family dwelling transformed endlessly into a space for work, courses, school, parties with friends, sports, online performance, holidays, a consulting room ... How are we supposed to answer this challenge and what are the limits that we can accept? This paper seeks to provide some answers.

Argument-Introduction. Thoughts from the pandemic

About a year ago we all lived the phenomenon of a fantastic compression of time, of a forced and necessary return towards the personal vital space and towards the self. Over the space of one day, the crowded streets filled with pupils holding bunches of flowers supposed to bring the joy of spring remained empty and the schools closed their doors, pointing at the transition towards a non-imaginable reality that looked like a fragment from a Kafkian dream. If bombs had fallen on our world, frozen in millenary rules, the change would not have been more profound and complete. Our refuge was not an underground space but the core of our house, that was forced to replace everything that had been public and social life before, the communication with our fellow beings. It was not only about getting into our houses but about getting into ourselves as well. We had to hide behind some screens – artificial interfaces supposed to replace us and to transmit our messages. Sometimes we stuck childish drawings on our

– merit să ne încurajeze și să ne autoconvingă că această situație absurdă nu poate dura prea mult (Fig. 1).

windows, showing rainbows, on which we wrote “Everything will be fine” – a message supposed to encourage us and to convince us that this absurd situation could not last too long (Fig. 1).

Fig. 1. Mihaela: desen de școală în plină stare de urgență/
Mihaela: school drawing in the lockdown period
Foto/Photo: C.D.

Treptat însă, o situație ce părea absurdă și de neacceptat a devenit o provocare, rescriind concepte sociale, modalități de funcționare ale nucleului familial și urban, normative. Necesara „distanțare fizică” impusă de considerente medicale a fost, din păcate, prea adesea înțeleasă ca „distanță socială”, termen impropriu, fiindcă situația de pandemie presupune, în primul rând, creșterea solidarității sociale. Din păcate este doar una dintre sintagmele care au invadat mass-media în ultima perioadă, alterând periculos vocabularul din spațiul public și reducând la maximum logica gestului și pe cea a limbajului. Academia Română a organizat, de altfel, dezbateri pentru a analiza mutațiile care au avut loc în limba română în perioada pandemiei (Popescu, 2020). Nimeni nu poate, în acest moment, prezice cu exactitate finalul acestei situații fără precedent raportat la trecutul omenirii (nota autoarei: articolul a fost scris în ianuarie 2021, la începutul valului al treilea al pandemiei în România), iar întrebarea legitimă este dacă trebuie să ne pregătim întoarcerea la normalitate sau trebuie să învățăm să ne adaptăm la acest mod de existență semi-obstrucționată. Ca arhitecți, trebuie oare să proiectăm pentru un viitor ce corespunde conceptului de normalitate pe care ne-am obișnuit să îl avem, după normative și standarde binecunoscute, sau trebuie să ne adaptăm unei noi realități, în care spațiul public este definit de distanța de 2 metri între

Nevertheless, a situation that seemed absurd and unacceptable gradually became a challenge, rewriting social concepts, ways of functioning of the family and urban nucleus, standards. The much needed „social distancing” (translator’s note: with strong physical distance conotation) imposed through medical considerations, unfortunately, was understood too often as „social distance”, an improper term because the pandemic situation assumes the increase of social solidarity in the first place. Unfortunately, it is just one of the phrases that invaded the media lately, altering the vocabulary in the public space and minimizing the logic of the gesture and the language. The Romanian Academy also organized debates to analyse the mutations which took place in the Romanian language during the pandemic (Popescu, 2020). It is almost impossible to predict the end of this unprecedented situation for the moment ((author’s note: this article was written in January 2021, at the beginning of the third pandemic wave in Romania) and the question is whether we have to prepare for our return to normality or whether we have to learn how to adapt to this half-confined way of existence. As architects, do we have to design for the concept of normality that we are used to enhancing, by relying upon well-known rules and standards, or do we have to adapt to a new reality, in which public space is defined by the two-meter distance

persoane, iar fluxurile de parcurgere sunt predefinite? Acest fapt ar presupune rescrierea normativelor de proiectare existente, o revoluție fără precedent în care celebrul manual al lui Ernst Neufert („Biblia” arhitectului, cum este denumit informal în cadrul profesiei), ar deveni caduc. Trebuie oare ca de acum înainte să desenăm clienților noștri locuințe generoase, care să includă spații pentru birou, joacă, educație, hobby-uri (ne putem întreba cum s-ar putea realiza dezideratul de echitate socială în aceste condiții) sau ne putem asuma un final după care toate vor reveni la matca obișnuită cu care suntem obișnuiți de generații și ceea ce trăim astăzi va rămâne doar amintirea unui ciudat coșmar?

Sunt întrebări legitime, pe care mi le pun inclusiv în calitate de dascăl, chemat să explice studenților esența arhitecturii, din spatele unui monitor, situație de care încerc să fac abstracție cât mai mult posibil, încercând să aduc în întâlnirea virtuală atmosfera dintr-o sală de curs. Probabil că, într-adevăr, cheia rezolvării situației în care ne aflăm este noțiunea de „versatilitate”. Deja sub cerința imperioasă a sustenabilității spațiul arhitectural căpătase, aproape obligatoriu, atributul flexibilității. Provocarea de astăzi transcende ideea de flexibilitate către nevoia de adaptare, de preservare a unor cerințe existențiale umane fundamentale. Ar trebui, poate, să ne întrebăm în profunzime care sunt acele constante fără de care existența umană înțeleasă în sensul său transcendent nu poate continua și aceea să fie măsura cu care modificăm regulile spațiale.

Lucrarea își propune să facă o paralelă între modificările aduse spațiului arhitectural public și privat de actuala situație de pandemie, care implică perioade mai lungi sau mai scurte de *lockdown* (îmi este greu să traduc în română acest termen atât de comun, de internațional al contemporaneității) și alte perioade de mari transformări ale spațiului arhitectural din istoria omenirii, elementul comun descoperit fiind prezența unei crize la nivel economic, social, cultural sau pur și simplu moral. Acest aspect se poate fundamenta prin observațiile arhitectului Șerban Cantacuzino, unul dintre primii teoreticieni ai domeniului reabilitării arhitecturale (Cantacuzino, 1989), dar și pe experiența multidisciplinară a lui G. M. Cantacuzino (Cantacuzino, 1977), personalitate complexă a arhitecturii românești. De asemenea, prin intermediul analizei unor definiții consacrate ale arhitecturii, date de scriitori, filosofi, artiști, arhitecți, se conturează perspectiva înțelegerii

between persons, and the circulation flows are predefined? This would involve rewriting existing design regulations, an unprecedented revolution in which Ernst Neufert's famous handbook (the architect's "Bible", as it is informally called in the profession) would become obsolete. Is it necessary to design only generous houses, including spaces for office work, playing, education and hobbies (we may wonder how could the goal of social equity be achieved in these conditions) or can we assume that everything will return to the familiar matrix and that all we are experiencing today will remain just the memory of a strange nightmare?

These are legitimate questions that I propose as an architect and as a teacher, called upon to explain to my students the essence of architecture while sitting behind a monitor. Actually, I intend to ignore as much as possible this situation and try to bring into the virtual meeting something of the atmosphere of a lecture hall. I assume that the key in solving this situation lies indeed in the notion of "versatility". Under the imperative request of sustainability, architectural space had already achieved the attribute of flexibility. The present challenge transcends the idea of flexibility, pushing it towards the necessity of adaptation, of preserving some fundamental human existential needs. We should reflect deeply on those constants whose lack makes the continuation of human existence impossible in its transcendental dimension. This should be our measure in modifying existing spatial rules.

The paper proposes to realize a parallel between the modifications imposed for public and private architectural space by the present pandemic situation, which implies longer or shorter lockdown periods, and other periods of great transformations of architectural space in the history of mankind, the common element being the presence of a deep crisis at an economic, social, cultural or moral level. This aspect may be based on the observations of the architect Șerban Cantacuzino, one of the first theorists of the field of architectural rehabilitation (Cantacuzino, 1989) as well on the multidisciplinary experience of his father G. M. Cantacuzino (Cantacuzino, 1977), a complex personality of Romanian architecture. At the same time, in analysing some established definitions of architecture, given by writers, philosophers, artists and architects, the perspective of understanding architecture as a dynamic phenomenon, adjacent to ever-chang-

arhitecturii ca fenomen dinamic, adiacent vieții în continuă schimbare. Forma cu accente literare a lucrării este datorată intenției de a medita asupra unei experiențe personale aflate în plină desfășurare: percepția asupra spațiului arhitectural generat de experiența pandemiei Sars-Cov2. Concluziile țin de definirea mutațiilor ce au avut loc în spațiul public și privat pe care îl ocupăm, de provocările pe care acestea le aduc și de redefinirea rolului arhitectului în acest context. Conceptul de dinamică a arhitecturii, explicat în prima parte a lucrării, se conturează ca o soluție în înțelegerea paradigmei actuale.

Navigând printre definițiile arhitecturii

De la „muzică împietrită (înghețată)” (Goethe, 1998, p. 315) la „jocul savant, corect și magnific al volumelor reunite sub lumină” (Le Corbusier, 1925, p. 16) arhitectura a inspirat de-a lungul secolelor o mulțime de definiții poetice care, într-un final, ne învață socratic că, de fapt, nu știm nimic despre ea.

Voi enumera aici doar câteva dintre marile definiții ale arhitecturii, diversitatea lor vorbește de la sine despre interesul universal pe care acest domeniu îl generează, dar și despre o anumită neclaritate în trasarea granițelor domeniului. Lucrurile se complică și mai mult dacă luăm în calcul și sensul abstract al termenului arhitectură. Putem observa că arhitectura se definește pe o multitudine de scări – un ansamblu de locuințe, un zgârie-nori și un stadion sunt arhitectură în aceeași măsură în care o cabană, un chioșc și un cort sunt arhitectură. Dar tot arhitectură este și o rulotă, amenajarea unei terase, un obiect de uz casnic, un proiect cultural sau planul unui roman literar. De altfel, „arhitectura este într-un aparat telefonic și în Parthenon”, după cum observa concis Le Corbusier (Le Corbusier, 1925, p. 7).

Pe măsură ce avansăm în cunoaștere, sensul termenului *arhitectură* se dilată, ajungând să se refere la însăși construcția generală a unui sistem, fără să conteze dimensiunea și consistența acestuia. Iată definițiile la care făceam referire mai sus:

Autorul „Păsării în spațiu”, Constantin Brâncuși, vedea în arhitectură, o variațiune a sculpturii, înzestrată cu atributul locuirii (Brâncuși, 2002).

„Arhitectura este marea carte a umanității, principala expresie a omului în diversele sale stadii de dezvoltare, ca forță

ing life, is brought to light. The language of the paper, more literary than scientific, is due to the intention of meditating upon a personal, in-progress experience: the perception of the architectural space generated by the Sars-Cov 2 pandemic. The result is the defining of the mutations that took place in the public and private space that we occupy, the conscientization of the challenges they bring and the reinvention of the architects’ role in this new context. The concept of a dynamics of architecture, explained in the first part of the paper, appears as a solution in understanding the present paradigm.

Navigating the definitions of architecture

From “frozen music” (Goethe, 1998, p. 315) to “the masterly, correct and magnificent play of volumes brought together in light” (Le Corbusier, 1925, p.16), architecture has inspired across the centuries numerous poetic definitions that finally teach us, from a Socratic perspective, that we do not know anything about it.

I will enumerate here just some of the great definitions of architecture. Their diversity attests to the universal interest that this field generates but also to a certain vagueness in defining the borders of the domain. Things get even more complicated if we take into account the abstract definition of the term “architecture”. We may observe that architecture is defined on a multitude of scales – a housing ensemble, a skyscraper and a stadium are architecture in the same measure as a cottage, a kiosk or a tent. And a camper van, the covering of a terrace, a household object, a cultural project or the plan of a novel are architecture as well. “Architecture is in a phone and in the Parthenon”, as Le Corbusier stated concisely (Le Corbusier, 1925, p. 7).

As we progress in knowledge, the sense of the term “architecture” dilates, referring to the general construction of a system whose dimension and consistence do not matter. Here are the definitions to which I referred above:

The author of the “Bird in Space”, Constantin Brâncuși, saw in architecture a variation of sculpture, enhanced with the attribute of living (Brâncuși, 2002).

“Architecture is the great book of humanity, the principal expression of man in his different stages of development,

sau ca inteligență”, afirma Victor Hugo în capodopera sa dedicată catedralei Notre Dame din Paris (Hugo, 1966, p. 92).

Gilbert Keith Chesterton are meritul de a asocia arhitectura cu valoarea intrinsecă de simbol, înțeles inclusiv ca semn al scrierii, într-un discurs rămas memorabil rostit cu ocazia deschiderii unei expoziții la galeria Societății Regale a Arhitecților din Londra în 1925 (Ahlquist, 2021).

„Arhitectura este cel puțin forma geometrică a lucrurilor, a umanului și a lumii sociale”, observa Frank Lloyd Wright (Wright, 1953, p.41).

Arhitectul Louis Kahn are o abordare filosofică prin care consideră, nici mai mult nici mai puțin decât că arhitectura transcende realitatea imediată, ajungând să se apropie de adevărul absolut (Kahn, 1991).

Ludwig Mies van der Rohe aduce, în contrapartidă, dimensiunea socială a arhitecturii, din nou, vorbind despre aceasta ca fiind expresia realității epocii sale (Mies, 2020).

Dacă Brâncuși și Victor Hugo îi transferă cu generozitate arhitecturii atribute din propriul lor domeniu (sculptură, respectiv literatură), Chesterton sesizează în ea un potențial de excepție pentru abstractizare și pentru alcătuirea unui limbaj, Kahn o vede nici mai mult nici mai puțin decât ca pe o cheie de ajungere la lumea adevărilor universale. Mă voi opri, însă, la definițiile lui Wright și Mies van der Rohe, care creionează de-a dreptul caracterul dinamic al arhitecturii, calitatea sa de fenomen în mișcare, de protagonist al vieții și nu de simplu conținător de viață. Această calitate interesează cu precădere în lucrarea de față, deoarece conține condiția de transformabilitate, de versatilitate. Prin însăși definiția ei, arhitectura se schimbă odată cu omenirea, constituind un înveliș suplimentar al ființei umane în relația ei cu mediul înconjurător. Dar și în relație cu transcendentul, după cum observă același F. L. Wright:

Este posibil ca simpla construcție să nu cunoască deloc spiritul. Și este bine să spunem că spiritul lucrului este viața esențială a aceluia lucru, deoarece este adevărul [...] Un baraj de castor, un stup și un cuib pot fi forme frumoase, inferioare de arhitectură, dar marele fapt este acesta: arhitectura este pur și simplu un tip și o expresie superioară a naturii prin natura umană unde ființele umane sunt preocupate. Spiritul omului intră în toate, făcând din ansamblu o reflecție divină a lui însuși ca creator. (Wright, 1953, pp. 58-59)

either as a force or as an intelligence”, Victor Hugo affirmed in his masterpiece dedicated to Notre Dame de Paris (Hugo, 1966, p. 92).

Gilbert Keith Chesterton has the merit of associating architecture with the intrinsic value of a symbol, understood also as a sign of writing, in a memorable discourse presented at the opening of an exhibition at the gallery of the Royal Society of Architects from London in 1925 (Ahlquist, 2021).

“Architecture is at least the geometric form of things, of the human and of the social world”, Frank Lloyd Wright observed (Wright, 1953, p. 41),

The architect Louis Kahn has a philosophical approach, considering architecture to transcend immediate reality and even to be able to reach absolute truth (Kahn, 1991).

Ludwig Mies van der Rohe brings, in counterpart, the social dimension of architecture, pointing out again that, in fact, architecture is an expression of the reality of its epoch (Mies, 2020).

While Brâncuși and Victor Hugo transfer generously to architecture attributes from their personal domain (sculpture, literature), Chesterton discovers in it an exceptional potential for abstract thinking and for the construction of a language and Kahn sees architecture as a key in reaching the world of universal truth. But I will stop at the definitions of Wright and Mies van der Rohe that sketch clearly the dynamic character of architecture, its quality of being a phenomenon in movement, a protagonist of life and not just a container of life. This quality is of special interest for the context of this paper because it contains the condition of transformability, of versatility. By its mere definition, architecture changes with mankind, constituting a supplementary coating of the human being in their relation with the surrounding environment. And in relation with transcendence as well, as the same F. L. Wright observes:

Simple construction might not know spirit at all. And it is good to say that the spirit of a thing is the essential life of that thing. A beaver's dam, a honeycomb, a nest may be beautiful inferior forms of architecture, but the big fact is the following: architecture is simply a superior expression of nature by human nature where human beings are involved. The spirit of man penetrates everywhere, transforming the ensemble into a divine reflection of himself as a creator (Wright, 1953, pp. 58-59).

De la arhitectura ca spațiu la arhitectura ca fenomen/funcție. Trecerea de la Antichitate la Evul Mediu înțelesă în cheia dinamicii spațiului arhitectural

Odată definite cele de mai sus, faptul că orice spațiu arhitectural se schimbă și evoluează continuu nu ne mai apare ca o curiozitate, ci ca un fapt intrinsec. Dar la ce nivel se schimbă spațiul arhitectural?

Prima și cea mai evidentă schimbare ține de funcțiune. Programe arhitecturale nou apărute se îmbracă cu haina spațiilor în care au funcționat programe care dispar, iar modificările funcționale vin împreună cu modificări de scară, de ergonomie, de orientare și direcție etc. De asemenea, funcțiunea este generată de structură. Iar tipologiile structurale sunt chemate și ele să se adapteze noilor programe. Creștinismul timpuriu creează tipul bazilical, continuator al bazilicii romane. Acest model constructiv migrează prin arhitectura religioasă a secolelor și ajunge până la realizările moderne ale arhitecturii ingineresti, definind hale de producție (Fig. 2, 3). Bazilica romană primește cupola bizantină, generând însăși esența constructivă a spațiului creștin (Krautheimer, 2000). Din această îmbinare rezultă pandantivul, aplicație ingenioasă de transformare a planului pătrat în plan circular.

Fig. 2. Salonica, Grecia: Bazilica Sf. Maria Acheiropoietos, sec. V/ Thessaloniki, Greece: The Church of Sta. Maria Acheiropoietos, 5th century Foto/Photo: C.D.

From architecture as space to architecture as a phenomenon/function. The transition from antiquity to the Middle Ages understood in the key of the dynamics of architectural space

Once the concepts above are understood, the fact that every architectural space changes through a continuous evolution does not appear as a curiosity anymore but as a mere fact. But at what level does the architectural space change?

The first and most evident change comes from function. Newly created architectural programmes occupy the spaces of disappearing programmes, and functional changes come together with changes of scale, ergonomics, orientation, direction etc. At the same time, function is generated by structure. Structural typologies are involved as well in the adaptation to new architectural programmes. Early Christianity creates the basilica type, continuator of the Roman basilica. This constructive model migrates through centuries of religious architecture and arrives at modern realizations of the architecture of engineers, defining the prototype of the production hall. (Fig. 2, 3). The Roman basilica acquires the Byzantine cupola, generating the constructive essence of the Byzantine space (Krautheimer, 2000). This combination generates the pendant, ingenious application for transforming the square plan into a circular one.

Fig. 3. Anina, Banatul Montan, România: Centrala electrică/ Anina, Banatul Montan, Romania: The electric plant Foto/Photo: C.D.

Dar migrarea modelelor arhitecturale poate fi în egală măsură și estetică, și simbolică. Să ne gândim numai în câte tipuri este prezent în arhitectură motivul spiralei. De la volumul inspirat de forma cochiliei unui melc, la parcurgerea unui spațiu interior (așa cum este cazul Muzeului Guggenheim), la mișcarea scării elicoidale sau motivul decorativ al dalelor ceramice realizate de Gaudí, un unic principiu simbolic leagă elemente cu diferite scări și sensuri din diferite epoci și stiluri.

Fig. 4. Roma: Mausoleul lui Hadrian, sec. I, transformat în fortăreață medievală/Rome: The Mausoleum of the emperor Hadrian, 1st century, transformed into the medieval fortress
Foto/Photo: C.D.

În ceea ce privește schimbarea funcțională, una dintre cele mai prolifiche perioade a fost trecerea de la Antichitate la Evul Mediu. Printre exemple faimoase se numără transformarea marilor amfiteatre (Nîmes, Arles în sudul Franței, Verona în Italia, Teatrul lui Marcellus din Roma) în ansambluri de locuințe, amplasate direct pe sursa de material de construcție (piatra de talie) și profitând de forma și robustețea construcțiilor antice, transformate în incintă defensivă (Fig. 4 și 5). Este cunoscută spolierea constantă a Colosseumului, căzut pradă nu vreunei invazii barbare sau vreunui dezastru natural, ci unei constante *reimpiego dei materiali* (reutilizări a materialelor), susținută de înșiși papii ce

But the migration of architectural models can be at the same time aesthetic and symbolic. Let us consider, for instance, in how many manners the pattern of the spiral is present in architecture. From the architectural volume inspired by a snail's shell to the track of an interior space (as in the case of the Guggenheim Museum in New York), to the dynamic of a helical stair or the decorative pattern of the ceramic tiles created by Gaudí, a single symbolic principle binds together elements with different scales and meanings from different epochs and styles.

Fig. 5. Roma: Teatrul lui Marcellus, construcție antică transformat în ansamblu de locuințe/Rome: The Theatre of Marcellus, antique construction transformed into a dwelling ensemble
Foto/Photo: C.D.

As regards functional change, one of the most prolific periods was the passage from antiquity to the Middle Ages. Famous examples include the transformation of great amphitheatres (Nîmes, Arles in the South of France, Verona in Italy, the Marcellus Theatre in Rome) into ensembles of houses, located directly on the in situ source of construction material (processed stone) and taking advantage of the form and solidity of antique constructions, transformed into defensive precincts (Fig. 4 and 5). The constant spoliation of the Colosseum is well known, its destruction due not to a barbarian invasion or natural disaster but to a constant *reimpiego dei materiali* (re-use of materials), assisted by the

cu o mână semnau transformarea monumentului în carieră de piatră pentru bisericile lor, iar cu o alta semnau bule papale pentru a-l proteja (Curinschi, 1996). Și, de asemenea, cine nu știe că esența spațiului de cult creștin, rezultat în urma Edictului de la Milan (Krautheimer, 2000) se sprijină pe modelul laic al bazilicii romane? Ca să nu uităm și de marile temple ale Antichității, devenite spontan biserici, undeva între secolele V-VIII d.C. (Parthenonul și Erechtheionul de pe Acropola Atenei, Pantheonul din Roma etc.).

same Popes who signed with one hand the transformation of the monument into a stone quarry and with the other the official documents for its protection (Curinschi, 1996). And it is also common knowledge that the essence of the Christian religious space, created as an effect of the Edict of Milan is based on the lay model of the Roman basilica (Krautheimer, 2000). Let us not forget either, the great temples of antiquity, spontaneously transformed into churches between the 5th and the 8th century (for instance the Parthenon and Erechtheion on the Acropolis in Athens, the Pantheon in Rome etc.).

Fig. 6. Mausoleul lui Dioclețian, în cadrul Palatului din Split, astăzi transformat în biserică creștină/The mausoleum of the Emperor Diocletian, within the palace of Split, today a Christian church
Foto/Photo: C.D.

În ansamblul palatului său uriaș, devenit astăzi centrul istoric al orașului Split, împăratul Dioclețian își construia în secolul I un somptuos mausoleu (Fig. 6), unde vizitatorul trebuia să urce trepte monumentale spre a ajunge la sarcofagul împăratului – sarcofag ce nu mai stă de milenii în locul care i-a fost destinat. Ce ironie recuperatoare mai desăvârșită putea avea istoria decât transformarea în biserică creștină a mormântului celui mai sângeeros persecutor al creștinilor?

Este de înțeles de ce în perioada sa de început programul de cult creștin a fost printre cele care au preluat cel mai ra-

Within the ensemble of his huge palace, today the historical center of the city of Split, the emperor Diocletian built for himself a sumptuous mausoleum, where the visitor had to climb a monumental stair in order to get to the emperor's sarcophagus (Fig. 6). But this sarcophagus does not stand anymore in the place where it was meant to be. The irony of history could not have been greater than to achieve the rehabilitation of Christianity by transforming the tomb of its most sanguinary persecutor into a church, as it is now.

It is understandable why at its beginnings the Christian religious programme was among those which quickly occupied

pid spații pre-existente pentru a răspunde propriilor nevoi. Scăpați dintr-o dată către o libertate nicicând visată, deveniți din populație prigonită a adâncurilor reprezentanți ai religiei oficiale a unui imperiu, creștinii au fost nepregătiți din punctul de vedere al condițiilor de spațiu și au trebuit să se adapteze rapid, ocupând construcții ale unor programe devenite redundante (temple păgâne, bazine, terme etc.) (Krautheimer, 2000). Astăzi, aproape 2000 de ani mai târziu, omnia a ajuns la cealaltă extremă, desacralizând spațiul de cult spre a-l transforma în funcțiuni pragmatice, rezultate din criteriul eficienței economice (Cantacuzino, 1989).

În ce privește transformarea spațiului spectacolului grandios în spațiu al locuirii, a amfiteatrului în grupare de case, este evidentă nevoia stringentă de adăpost și apărare, dar și ignorarea simbolurilor unei lumi apuse, invadată de populații migratoare în vest și deturnată către alte valori în est, prin gestul constantinian al încreștinării.

Arhitectura de criză. Transformări funcționale impuse. Reabilitarea clădirilor

Ne putem întreba dacă transformarea abruptă a vestigiilor Antichității este singurul moment din istorie în care fluxul funcțiunii arhitecturale s-a manifestat cu asemenea vehemență. Probabil că nu. Războaiele au adus cu sine transformarea palatelor și a bisericilor în spitale de campanie sau depozite de bunuri mobile. Este cunoscută, de pildă, situația războiului civil din Spania, când bunurile muzeului Prado au fost transportate în Biserica Patriarhului din Valencia, iar numeroase alte biserici au fost adaptate unor funcțiuni similare (Dușoiu, 2009). În Țările Române, mănăstirile au devenit adevărate cetăți de păstrare a tezaurilor, devenind puncte strategice în acest sens (sunt cunoscute, în Țara Românească, exemplele ansamblurilor mănăstirești Tismana, Comana sau Hurezi). Dezastrele naturale au transformat spațiile culturale în adăposturi improvizate (de exemplu, după relatările martorilor oculari, în noaptea cutremurului din 4 martie 1977, Sala Palatului din București a fost transformată *ad-hoc* în adăpost pentru oamenii bulversați care își părăsiseră locuințele și căroră le era teamă să se reîntoarcă în ele).

Epoci întregi de transformări forțate au impus schimbarea unor programe arhitecturale cu altele, de multe ori cu un fond ideologic, în dorința de a rescrie cât mai repede și doar într-

existent spaces to fulfil its own needs. Escaping at once into a never dreamed of liberty and transformed from a persecuted clandestine population into representatives of the official religion of an empire, the Christians were unprepared with proper cult spaces and they had to adapt rapidly, by occupying constructions of architectural programmes that had become redundant (pagan temples, basilicas, temples etc.) (Krautheimer, 2000). Today, almost 2000 years later, humanity has reached the other extreme, de-sanctifying the religious space in search of pragmatic functions, based on the criterion of economic efficiency (Cantacuzino, 1989).

As for the transformation of large-scale performance spaces into living modules, the stringent necessity for shelter and defence is evident, as well as the fact of ignoring the symbols of a former civilization, which was invaded by nomadic populations in the West and oriented towards new values in the East, due to the Christianization imposed by Emperor Constantine.

The architecture of crisis. Imposed functional transformations. Rehabilitation of buildings

We may question whether the radical transformation of the vestiges of antiquity is the only moment in history when the flux of architectural function was so prominent. Wars brought the transformation of palaces and churches into camp hospitals or storage spaces for movable goods. For example, during the Spanish Civil War the artistic treasures of the Prado Museum were transported into the Patriarch's Church in Valencia, and many other churches were adapted to similar functions (Dușoiu, 2009). In the medieval Romanian countries, monasteries became real citadels for keeping the treasures and strategic defensive points (in Wallachia, the cases of the monasteries Tismana, Comana or Hurezi are well known). In modern times, natural disasters transformed cultural spaces into improvised shelters (for example, according to eyewitness accounts the Palace Hall of Bucharest was transformed into an ad hoc shelter for the scared people who left their houses in the night of the terrible earthquake of March 4, 1977).

Entire epochs of forced transformations imposed the change of some architecture programmes with others, many times with an ideological background, with the intention of re-writ-

un anumit fel istoria. Astfel se explică bisericile transformate în moschei în urma fatidicei cuceriri a Constantinopolului (în zilele noastre, Sfânta Sofia este încă un simbol în acest sens), dar și moscheile declarate biserici în urma Recuceririi spaniole, de pildă, Moscheea din Córdoba, moscheea Cristo de la Luz din Toledo. Astfel se explică transformarea mănăstirii Văcărești în închisoare, fapt posibil în urma secularizării averilor mănăstirești (Dușoiu, 2009), dar și dărâmarea totală a acesteia de către regimul ateu comunist. Astfel se explică transformarea bisericilor și a conacelor în sedii CAP în Rusia bolșevică, dar și pe meleagurile noastre. În cazul alternării unor religii într-un același spațiu, sensul trebuie căutat în definirea spațiului sacru în sine, așa cum a fost făcută ea de Mircea Eliade, ca spațiu permițând existența simultană a unei infinități de centre ale lumii (Dușoiu, 2009), iar acest lucru explică respectul pentru sacralul intrinsec unui anume loc, chiar în cazul unor credințe antagoniste. În cel de-al doilea set de exemple, însă, vedem o evidentă degradare funcțională ce demonstrează că nu întotdeauna transformarea funcțională este un proces benefic.

Ne putem întreba ce au în comun aceste transformări funcționale atât de profunde și de radicale, izvorâte din stringente necesități ori gesturi de apropiere a istoriei și nu din doctrine de protejare a patrimoniului, așa cum ne-am așteptat poate. Răspunsul este unul singur: criza. Criza economică, existențială, ideologică, criza de valori. În epoci diverse, aceasta s-a manifestat prin aceeași impetuozitate fără echi-voc. Tot de criză leagă Șerban Cantacuzino practica reabilitării clădirilor, înțeleasă prin prisma schimbării funcționale (Cantacuzino, 1989). Și, explicat astfel, pare firesc ca, într-un moment de criză economică (în cazul de față criza petrolului începută în anii '70) omenirea să își întoarcă privirea către folosirea fondului construit existent, către preservare și conservarea resurselor. De-a lungul secolului al XX-lea, nu întâmplător, domeniul restaurării a migrat tot mai mult către necesitatea găsirii unei funcțiuni viabile, către conceptul de eficiență tehnico-economică. În acest context, s-a vorbit tot mai mult de reabilitare (Dușoiu, 2009), alături sau chiar în loc de restaurare, iar apoi de reconversie (Crișan, 2004) sau conversie – termen desemnând o schimbare de funcțiune

ing history quickly and from a manipulated perspective. This is the explanation for the churches converted into mosques as an effect of the fatidic conquest of Constantinople (the Saint Sophia cathedral is still an example in this sense), but also of the mosques transformed into churches after the Spanish *Reconquista* (such as the Mosque from Cordoba, the Mosque Cristo de la Luz from Toledo etc.). This is also the explanation for the transformation of the Văcărești monastery into a prison, prompted by the secularization of the patrimony of monasteries in the second part of the 19th century (Dușoiu, 2009) and followed by its complete demolition by the atheist communist regime. It is also an explanation for the transformation of churches and mansions into kibbutz centres in Bolshevik Russia and in our country as well. In the case of the alternation of religions within the same space, the sense has to be searched in the definition of the sacred space, as formulated by Mircea Eliade, referring to the sacred space as a space that allows the simultaneous existence of an infinity of centers of the world (Dușoiu, 2009). This explains the respect for the inherent sanctity of a certain space, even in the case of antagonistic beliefs. In the second series of examples, we observe an evident functional degradation that proves that functional change is not always a beneficial process.

We may ask ourselves what all these profound radical transformations have in common. Some emerge from stringent necessities and others from gestures of appropriation of history and not from doctrines of heritage protection, as might have been expected. There is only one common point: the crisis. The economic, existential, ideological crisis and the crisis of values. In diverse epochs, crises emerged from the same non-equivocal impetuosity. Șerban Cantacuzino associates crisis with the practice of building rehabilitation, understood through functional change (Cantacuzino, 1989). Explained in this way, the fact that humanity turned towards the use of the existing built fund, towards preservation and conservation of resources at a moment of economic crisis (in this instance the oil crisis, which started in the 1970s) seems natural. During the 20th century, the domain of restoration migrated more and more towards the necessity of finding a viable function, towards the concept of techno-economic efficiency. In this context, the term "rehabilitation" was used more and more together with the term "restoration" or even replaced it (Dușoiu, 2009). Later on, the term "conversion" (in

radicală și asumată. Intervenții precum Musée d'Orsay în fosta gară Orsay din Paris, realizată de arhitecta Gae Aulenti, au devenit puncte de referință pentru un domeniu care până mai deunăzi nici nu existase.

Covid 19 și rescrierea programelor de arhitectură. Spațiul locuirii ca închisoare?

În termeni de spațiu, actuala criză a pandemiei Covid 19 este o uriașă provocare. Avem astăzi spațiu public dezgolit de atributele sale fundamentale (flux uman, interacțiune, contact interuman), spațiu al locuirii obligat să își nege intimitatea, deschizându-se prin interfața virtualului, natura conștientizată în sfârșit ca dorință și nevoie fundamentală. Pornind de la schimbarea dinamicii familiale și de locuire, actualul mod de viață a generat, de asemenea, efecte majore la nivel social și economic. Trecem astăzi pe lângă uriașe clădiri de birouri părăsite pentru a ajunge în fugă să ne deschidem computerul într-un colț de cameră, acasă. Ne putem întreba cât va mai dura și către ce va conduce această stare de fapt. Vom visa cu toții la vile confortabile, care să încorporeze birouri, grădini, terase, spații de loisir? Se vor transforma imobilele de birouri abia terminate în clădiri de apartamente? Va deveni terasa sau sera semnul interacțiunii zilnice cu natura? Sau după câțiva ani toate acestea vor fi uitate și ne vom întoarce la iureșul vieții citadine, alergând în toate direcțiile cu vehicule care funcționează cu electricitate sau combustibili alternativi? Merită să investim pe termen lung în schimbarea cadrului de viață pentru a ne îmbunătăți calitatea vieții în timpul pandemiei sau ar trebui să ne concentrăm eforturile pe o revenire cât mai grabnică la normalitate? Termenul este riscant, fiindcă s-a împământenit în limbajul momentului sintagma „noua normalitate”. De la savanți până la simpli bloggeri, oamenii încearcă să prefigureze un viitor care continuă să rămână incert. Toți par să fie însă de acord că s-a produs o revoluție ireversibilă în tehnologia comunicării, cu rezultate benefice pentru unii: flexibilitate, comunicare imediată și eficientă cu studentul sau cu colegii de echipă (Tesar, 2020) și extrem de riscante pentru alții: creșterea inechității economice și a controlului marilor corporații, multiplicarea exponențială a informațiilor inexacte și trunchiate (Anderson, 2021). La nivel fizic, se pare că, cel puțin pentru moment, va trebui să ne obișnuim cu masca, distanțarea (impropriu

French reconversion) appeared, meaning a radical and assumed functional change (Crișan, 2004). Interventions such as Musée d'Orsay in the former Orsay Station, a project by the architect Gae Aulenti, became reference points for a domain that did not even exist before.

Covid-19 and the re-writing of architectural programmes. The house as prison?

In terms of space, the present crisis of the Covid-19 pandemic is a tremendous challenge. Public space is stripped of its fundamental attributes (human flux, interaction, interpersonal contact). Living space is forced to deny its intimacy, opening through the interface of the virtual. Nature imposes itself as a fundamental desire and need. Starting with the change of family and everyday living, the present way of life has also generated major effects at a social and economic level. Today we cross areas of abandoned office buildings and rush home to open our computer in a room corner. We may ask ourselves how long this will last and where it will lead. Shall we all dream of comfortable villas, incorporating studios, gardens, terraces, spaces for relaxing? Will the office buildings, finished a short time ago, be transformed into apartments? Will the terrace or the greenhouse become the mark of daily interaction with nature? Or will all this be forgotten and we will turn back to the familiar chaos of city life, running in all directions by using vehicles functioning with alternative fuels? Is it justified to invest long term in changing our life environment for improving our quality of life during the pandemic or should we concentrate our efforts on getting back to normality as soon as possible? In present figurative language the collocation “the new normality” has indurated. A risky term, since from scientists to mere bloggers, people are trying to prefigure a future that continues to be uncertain. Everybody seems to agree that an irreversible revolution in the technology of communication has taken place, with benefits for some of us: flexibility, immediate and efficient communication with the students or team members (Tesar, 2020) and with extreme risks for society: growth of economic inequity and of the control of great corporations, exponential multiplication of inaccurate information (Anderson, 2021). At the physical level, it seems that at least for the moment we need to get accustomed to wearing the mask, to the (improperly called) social distancing and to restrictions,

spus) socială și restricțiile, iar toate acestea fac parte din paradigma acestei „noi normalități”. Ca arhitecți, vom proiecta oare spații de 150 mp care să adăpostească maximum 40 de utilizatori? Astfel fiind, spațiul public va deveni un lux. Oare cine și în ce condiții își va mai permite acest lux?

În egală măsură, spațiul privat al locuirii este supus unei uriașe presiuni. Într-un timp scurt, ceea ce cunoșteam a fi locuința unifamilială închegată și indestructibilă, s-a transformat fără limite în spațiu de ședințe, curs, școală, întâlniri cu prietenii, sport, spectacole, vacanță, cabinet medical... și lista poate continua. Este un moment de reflecție pentru arhitecți și designeri – întâlnim peste tot referiri la spațiul locuirii în pandemie, propuneri de reamenajare a acestuia, ideea de a-l face mai prietenos, mai confortabil, mai adaptat multitudinii de cerințe ce s-au pogorât brusc deasupra lui. Ne putem întreba dacă tot acest efort este justificat, atâta vreme cât paradigma s-a mutat, de fapt, în domeniul virtualului, iar miza este tehnologică (Anderson, 2021). Nu este suficientă amăgirea că a trăi în pandemie este, de fapt, un mod de viață acceptabil, pentru cei ce au căpătat o doză de înțelepciune suplimentară. Și, totuși, nu cumva locuința a devenit o închisoare, iar computerul personal un instrument de supraveghere la distanță? „Frumusețea” transformării impuse a spațiului privat mă face să mă gândesc, într-o oarecare măsură, la scenografia sumbră, alienantă și extrem de creativă a seriei *Carceri d'invenzione* de Giovanni Battista Piranesi (Ungureanu, 2020). La fel ca în viziunea bizară a artistului, trăim astăzi o realitate distorsionată, angoasantă și incredibilă, care ne obligă la adaptare doar în speranța că vom scăpa mai curând de ea. Ne putem întreba în ce măsură locuința pandemiei mai răspunde viziunii solare a marelui arhitect G. M. Cantacuzino:

Fac casa unui om... deci hotărânesc un spațiu, o perioadă de timp care se cheamă viața acestui om. Creez o intimitate, dau premisele unui ritual al vieții zilnice. [...]

Fac casa unui om... asta nu înseamnă numai că îl apăr de intemperii și că îi pun la dispoziție ceea ce se cheamă „comfort”. Trebuie să îi mai dau posibilitatea de a uita că eu am fost vreodată părtaș la facerea casei lui, trebuie să îi dau toate șansele de asimilare a operei mele... [...]

all of these making part of the paradigm of “the new normality”. Should we, as architects, think about designing spaces of 150 sqm accommodating a maximum of 40 users? If so, public space will just become a luxury. Who and under which conditions will afford such luxury, in the end?

In the same measure, the private space of living is subject to extraordinary pressure. In a short time, the unity we knew as the cohesive model of the one-family house has transformed endlessly into a meeting space, a place for courses, school, meetings with friends, sport, performance, holidays, a consulting room ... and the list can be extended. This is a moment of reflection for architects and designers – references to the living space during pandemics are everywhere, as well as proposals of design concepts for it. The idea is to make space more user-friendly, more comfortable, more adapted to the multitude of tasks that were suddenly thrust upon it. We may question if all this effort is justified since the paradigm, in fact, has moved to the virtual world and the stake is technological (Anderson, 2021). Living in the shadow of the pandemic seems, in the end, an acceptable way of life for those who have acquired a dose of supplementary wisdom, but this could be just an illusion. However, did not the house turn, somehow, into a prison, and the computer into a means of long- distance surveillance? “The beauty” of the imposed transformation of private space makes me think, in a certain measure, of the dun, insane and extremely creative atmosphere of the series of images *Carceri d'invenzione* by Giovanni Battista Piranesi (Ungureanu, 2020). Just like in the bizarre vision of the artist, we are now living in a distorted reality, anguishing and incredible at the same time, a reality that obliges us to find ways of adaptation only in the hope that we will get rid of it as soon as possible. We may ask ourselves to what extent the house of the pandemic still responds to the solar vision of the great architect G. M. Cantacuzino:

I design a man's house... so I establish the confines of a space, a period of time that is meant to be the life of this man. I create intimacy, I give the premises of the ritual of everyday life. [...]

I design a man's house... this does not only mean that I protect him from bad weather and that I put at his disposal the thing named “comfort”. I also have to give him the possibility of forgetting my contribution to the creation of his house, I have to give him all the chances of assimilation of my work... [...]

Fac casa unui om... dau deci o înfățișare năzuințelor sale. Fac un soi de portret abstract, mărturisesc pentru dânsul ceea ce poate că nici dânsul nu știa că avea de mărturisit... Îl pun în fața dorințelor sale, le exprim pe cât se poate. Îl pun în fața maniilor sale... le combat pe cât se poate. [...]

Fac casa unui om... las deci orașului în care el trăiește întipărirea voinței sale. [...] (Cantacuzino, 1977, pp. 64-5)

Este evident că mutațiile profunde care au avut loc în felul cum ne raportăm la locuință și la oraș de un an și ceva încoace au anulat în mare măsură intimitatea, „ritualul vieții zilnice”, „înfățișarea năzuințelor” în spațiul casei, și chiar „întipărirea voinței” omului în oraș prin gestul construirii. Probabil că viața noastră de azi, desfășurată în mult mai mare măsură în fața computerului și la telefon, și-a creat ritualuri noi și chiar o componentă de confort și introvertire benefică meditației. Întrebarea este dacă ne vom întoarce la ceea ce a fost sau va trebui să ne adaptăm pe termen lung unei noi forme de viață, în care comunicarea interumană, gesturile de afecțiune, interacțiunea publică vor fi reduse în mare măsură.

Mai mult decât oricând, am înțeles cu toții în această perioadă că interacțiunea umană presupune mai mult decât mesaj verbal sau scris și că dialogul interpersonal la nivel energetic este favorizat și ocrotit de spațiul de arhitectură.

Bucuria copiilor, atunci când au avut șansa de a se reîntoarce la școală, și a noastră, a tuturor, atunci când am putut umple din nou sălile de spectacole, cu măsurile de siguranță necesare, demonstrează cu prisosință valoarea conexiunii umane nemijlocite și ne face conștienți de valoarea spațiului public, așa cum a fost el conceput de la începuturile arhitecturii. Există, de altfel, și optimiști care văd în pandemie șansa revenirii la o viață mai sănătoasă și o revalorizare a spațiului comunității, cu efecte pozitive pentru oraș: lărgirea trotuarelor ca efect al creșterii circulației pietonale, reinterpretarea parcului ca spațiu al socializării, conștientizarea rolului benefic al animalelor de companie și concepția de spații dedicate acestora, creșterea aprecierii spațiului pieței alimentare ca loc al socializării, practicarea micro-agriculturii urbane etc. (Boudehoux, A.M., 2020).

Toate acestea ne fac să medităm la faptul că percepția pozitivă sau negativă a unei experiențe (fie ea socială sau nu) depinde de fața monedei pe care o privim și că arhitectu-

I design a man's house... therefore I give a face to his cravings. I do some kind of abstract portrait, I confess for him things that he wasn't aware he had to confess himself ... I make him face his desires, I express them as much as possible. I make him face his manias ... I combat them as much as possible. [...]

I design a man's house... therefore I leave to the city he lives in the imprinting of his will. [...] (Cantacuzino, 1977, pp. 64-5)

Deep mutations that have taken place in our way of relating to the house and the city during the last year are evident – intimacy, “the ritual of everyday life”, “the face of human cravings” in the living space and even “the imprinting of the human will in the city” through the gesture of constructing have been abolished. Our present life, developed in a higher measure in front of the computer and by phone, has created new rituals and even a component of comfort and introversion with benefits for interior meditation. The question is whether we will be able to get back to our former life or whether we will have to adapt long term to new forms of life, in which inter-human communication, gestures of affection and public interaction will be considerably reduced.

More than at any time before, we have all understood in this period that human interaction implies more than a written or recorded message and that an energy-charged interpersonal dialogue is favored and harbored by architectural space.

The joy of children, when given the chance to get back to school and our general enthusiasm when permitted to fill again the performance halls, protected by the necessary measures, undoubtedly demonstrate the value of unmediated human connection and make us aware of the value of public space, as conceived from the beginnings of architecture. There are, as well, optimistic persons who foresee in the pandemic the chance of turning back to a healthier life and to a revalorization of the community space, with positive effects for the city: enlargement of the sidewalks as an effect of the growth of pedestrian circulation, reinterpretation of the park as a space of socialization, conscientization of the benefits of taking care of a pet and the necessity of urban spaces dedicated to pets, the increment of appreciation for the food market as a place of socialization, the practice of urban micro-agriculture etc. (Boudehoux, A.M., 2020).

All this makes us meditate on the fact that the positive or negative perception of an experience (be it social or not) depends on the side of the coin we look at and post-Covid-19

ra post-Covid 19 are șansa de a fi una care să contribuie la însănătoșirea fizică și psihologică a unei omeniri greu încercate în ultimii doi ani.

Concluzii. Gânduri pentru viitor. Ce am învățat și ce mai avem de învățat

Articolul de față își propune o analiză pe termen lung a efectelor crizei în arhitectură, concluzia cea mai directă fiind aceea că întotdeauna criza aduce transformare sau, în termeni arhitecturali, conversie funcțională. Dacă criza spațiilor de cult în perioada imediat următoare Edictului de la Milano, dat de împăratul Constantin cel Mare a generat reinterpretarea modelului arhitectural bazilical în creștinismul timpuriu, iar criza locuințelor și nevoii de apărare a acestora în Evul Mediu a adus la amplasarea lor în fostele amfiteatre ale Antichității, la începutul celui de-al treilea mileniu criza sanitară mondială generată de pandemia Covid-19 a adus mutații profunde în percepția spațiului locuirii și a spațiului public, dar și necesitatea de adaptare a clădirilor la nevoi imediate. S-a pus, de pildă, problema transformării clădirilor în spitale Covid, dotate cu unități de terapie intensivă (exemple: catedrala St. John the Divine din New York sau ExCel Centre din Londra). S-au proiectat spitale de campanie și unități temporare de terapie intensivă (chiar la noi în țară, incendiul de la Spitalul Județean din Piatra-Neamț a impus construirea de urgență a unui spital modular, realizat cu ajutorul containerelor). Designerii sunt provocați la a realiza echipamente și măști de protecție cât mai eficiente și ergonomice, cât și dispozitive speciale care să reducă, pe cât posibil, contactul manual – la deschiderea ușilor, de pildă (Ravenscroft, 2020). Acest gen de provocări în spațiul arhitectural poate fi comparat cu o situație de război (transformarea bisericilor în spitale de campanie sau depozite de bunuri mobile în timpul a diverse conflagrații din secolul al XX-lea) sau de dezastru natural (folosirea clădirilor publice sigure ca refugiu pentru sinistrații de la cutremure, de pildă).

De asemenea, este interesant să facem o paralelă cu anii 1970, când criza petrolului a adus o schimbare de paradigmă în atitudinea față de fondul construit, producându-se reorientarea către găsirea de noi funcțiuni pentru clădirile existente (Cantacuzino, 1989). Acest lung șir de modificări impuse tri-

architecture has the chance to contribute to the physical and psychological recovery of humanity, which has been greatly tested in the last two years.

Conclusions. Thoughts for the future. What we have learned and what we still have to learn

The present article proposes a long-term analysis of crisis effects in architecture, the most direct conclusion being that crisis always brings transformation, or, in architectural terms, functional conversion. Historically, the crisis of religious spaces in the period following the Edict of Milan, signed by the Emperor Constantine the Great, generated the reinterpretation of the architectural model of the basilica in Early Christianity while the crisis of dwellings and defence necessities at the beginning of the Middle Ages led to the construction of houses in the precincts of former antique amphitheatres. Now, at the beginning of the third millennium, the global sanitary crisis generated by the Covid-19 pandemic has brought deep mutations to the perception of living space, as well as the necessity of adaptation of the buildings to immediate needs. A stringent necessity was the transformation of some buildings into Covid hospitals, endowed with intensive care units (for example: St. John the Divine cathedral from New York or ExCel Centre from London). Field hospitals and temporary units for intensive care were designed (in our country, the fact that the county hospital from Piatra-Neamț suffered a tragic fire imposed the urgent construction of a modular hospital, realized with the use of containers). Designers are challenged to produce protection equipments and masks with a high degree of efficacy and ergonomics, as well as special devices, conceived to reduce, as much as possible, hand contact, at doors opening, for instance (Ravenscroft, 2020). This type of challenge in architectural space may be compared with a war situation (transformation of churches into field hospitals or deposits for movable goods during various conflagrations of the 20th century) or actuation during a natural disaster (use of safe public buildings as shelters for victims of an earthquake, for instance).

Another parallel can be drawn with the 1970s, when the oil crisis brought a change of paradigm towards the constructed fund, producing re-orientation towards new functions for the existing buildings (Cantacuzino, 1989). This long succession of imposed transformations leads to an understanding

mite către înțelegerea profundă a arhitecturii ca fenomen în continuă mișcare, la care noi, arhitecții, suntem chemați să ne adaptăm din mers (Mies, 2020).

Dacă pe parcursul istoriei omenirii, acest șir de momente de criză a împins către necesare transformări, tot astfel actuala situație sanitară pe care o trăim aduce un vânt al schimbării din perspectiva percepției spațiului public, a comunicării și interrelaționării, a raportării la spațiul propriei locuințe și, în egală măsură, a raportării la propria ființă. Înțelegem astăzi (din proprie experiență) persoana proprie ca fiind parte din natură, inseparabilă de aceasta, că dincolo de realitatea unui spațiu virtual infinit de comunicare, pe care îl fac posibil rețelele de socializare, există spațiul protector al locuinței, iar în acesta nucleul protector al sufletului uman. Iar acestea nu pot să rămână altfel decât personale.

Puși în fața crizei Covid-19, ne-am reamintit de asemenea că esența supraviețuirii este adaptarea la orice condiții și provocări ne aduce viața și că putem reînvăța să ne adaptăm, de la micile sau marile organisme terestre sau marine. Am învățat de la locuințele noastre să ne transformăm, să ne extindem, să ne amplificăm și, în final, să rezistăm. Am învățat să eliminăm din viața noastră ceea ce nu este absolut necesar: drumurile inutile, vizitele de complezență, distracția și shoppingul în exces, care aduc mai multă oboseală decât relaxare.

Iar dacă, retrăind spațiul propriei locuințe și retrăind în propria companie, am învățat să ne reconectăm la propria persoană, mai avem de învățat, de acum înainte, cum să rescriem paleta relațiilor cu cei din jurul nostru, cum să comunicăm în spațiul public. Prezența umană trebuie să rescrie spațiul arhitectural, prea îndelung golit de ea, iar acesta trebuie să renască, mai expresiv, mai sensibil, mai profund, pentru a se asemena modului în care s-a transformat sufletul nostru.

Referințe/References

- Brâncuși, C. (2002). *Dodii: aforisme, maxime, cugetări, vorbe*. București: Aletheia
- Cantacuzino, G.M. (1977). *Izvoare și popasuri*. București: Eminescu
- Cantacuzino, S. (1989). *Re-Architecture*. London: Thames&Hudson
- Crișan, R. (2004). *Reabilitarea locuirii urbane tradiționale*. București: Paideia
- Curinschi Vorona, Gh. (1996). *Arhitectură. Urbanism. Restaurare*. București: Tehnică
- Dușoiu, E.C. (2009). *Dinamica spațiului sacru de cult creștin. Influența funcțiunii*. București: UAUIM
- Hugo, V. (1966). *Notre Dame de Paris*, București: Tineretului

of architecture as a phenomenon in continuous movement (Mies, 2020). We, the architects, are obliged to adapt on the go to all these changes.

If this long row of crisis moments pushed towards necessary transformation during the entire history of humanity, the present moment is not an exception. The medical emergency situation we are experiencing brings change from the perspective of public space, communication and interrelation and the reference to the space of the home and, at the same time, to oneself. We understand more deeply from a direct experience of our inner self as part of nature, inseparable from it. Beyond the reality of a virtual space, infinite for communication, made possible by the social networks, there is the protective space of home, which shelters the protective core of the human soul, and these two cannot but remain personal.

Facing Covid-19, we were also reminded that the essence of survival is adaptation to any conditions and challenges that life may offer us and that we can learn how to adapt from the tiny or huge organisms living on earth and in the sea. We have learned from our homes how to transform, to extend, to amplify and, in the end, to resist. We have learned to eliminate from our life everything that is not absolutely necessary: useless trips, courtesy visits, recreation and excessive shopping that bring more tiredness than relaxation.

And if, re-experiencing the space of our homes and re-experiencing our own company we have learned how to reconnect to ourselves, we still have to learn from now on how to re-write the map of the relationships with our surroundings and how to communicate in the public space. Human presence has to re-write architectural space, which has been depleted of it for a long time. And space has to be reborn, in a more expressive, more sensible, more profound way, in order to correspond to the changes that have taken place in our souls.

- Goethe, J. W. (1998). *Conversations of Goethe with Johann Peter Eckermann*, Boston: Da Capo Press, reeditarea ediției Londra 1930
- Kahn, L.I. (1991). *Writings, Lectures, Interviews*. New York: Rizzoli
- Krautheimer, R. (2000). *Arquitectura paleocristiana y bizantina*. Madrid: Manuales Arte Catedra
- Le Corbusier(1925). *Vers une Architecture*. Paris: Les Editions G.Crès et Companie
- Mies van der Rohe, L. (2020). *Lost, Last Words of Mies van der Rohe. The Lohan Tapes from 1969*. Berlin: DOM Publishers
- Ungureanu, C. (2020). *Piranesi – arhitecturi și fantasme*. București: Muzeul Național de Artă al României
- Wright, F.L.(1953). *The Future of Architecture*. New York: Horizon Press
- Ahlquist, D. (2021 august, 27). *The Alphabet of Giants. G.K. Chesterton on Sacred Architecture*. https://www.sacredarchitecture.org/articles/the_alphabet_of_giants
- Anderson, J. et al. (2021 februarie, 18). *Experts Say the 'New Normal' in 2025 Will Be Far More Tech-Driven, Presenting More Big Challenges*. <https://www.pewresearch.org/internet/2021/02/18/experts-say-the-new-normal-in-2025-will-be-far-more-tech-driven-presenting-more-big-challenges/>
- Boudehoux, A.M. (2020 noiembrie, 23). *La ville post-pandémie: vers une reconquête des espaces publics?* <https://theconversation.com/la-ville-post-pandemie-vers-une-reconquete-des-espaces-publics-148232>
- Popescu, D. (2020 august, 31). *Dezbateri la Academie_ Carantină, comorbiditate, izoletă, pozitivat - termeni apăruiți în limba română în perioada epidemiei de COVID-19*. <https://www.agerpres.ro/cultura/2020/08/31/dezbateri-la-academie-carantina-comorbiditate-izoleta-positivat-termeni-aparuti-in-limba-romana-in-perioada-epidemiei-de-covid-19--564865>
- Ravencroft, T. (2020 aprilie, 9). *Five ways architects and designers are helping the fight against coronavirus* <https://www.dezeen.com/2020/04/09/architects-designers-coronavirus-covid-19/>
- Tesar, M. (2020 iunie, 17). *Towards a Post-Covid-19 'New Normality?': Physical and Social Distancing, the Move to Online and Higher Education*. <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1478210320935671>